

Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О.М. Лазаревського

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

ПОГОДЖЕНО
Протокол №__ від «__» _____ 2020 р.
Завідувач кафедри
_____ проф. Острянка А.М.

СИЛАБУС
навчального курсу
«Обряди життєвого циклу людини
(родильна та поховальна обрядовість українців)»

Галузь знань – 01 Освіта / Педагогіка
Спеціальність – 014 Середня освіта (Історія)
Освітній ступінь – магістр
Форма навчання – денна
Форма підсумкового контролю – залік

Викладач – Боряк Олена Олександрівна, старший науковий співробітник
Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних
катастроф, доктор історичних наук

Тел.: роб. +38(097)7595502

Е-mail: olena.boriak@gmail.com

Години консультацій – щодня під час начитування лекцій 12.00.-13.00 (209
кабінет).

1. Анотація курсу

Навчальний курс «Обряди життєвого циклу людини (родильна та поховальна обрядовість українців)» розрахований на студентів закладів вищої освіти історичних спеціальностей з урахуванням наявності у них базового рівня знань (середньої освіти), які навчаються за освітньо-професійними програмами підготовки магістра. Він побудований відповідно до вимог Європейської Кредитно-Трансферної системи (ECTS).

Курс «Обряди життєвого циклу людини (родильна та поховальна обрядовість українців)» для студентів V курсу магістратури розрахований на I-й семестр, передбачає 24 лекційні години.

У змісті курсу можна виділити два змістові модулі.

Зміст першого модулю включає:

- розуміння специфіки проведення польової роботи, методики організації інтерв'ю, підготовки тематичних питальників
- ознайомлення з візуальною етнологією як методологічного напрямку етнологічних досліджень; події родинного життя у світлинах
- удосконалення теоретичних знань щодо понять обряд, ритуал, звичай, традиція з точки зору етнології та культурної антропології
- формування бачення складових життєвого циклу людини як єдиного ланцюга обрядів переходу
- усвідомлення важливості ключових понять: семіотичний статус речей; полярність в ритуалі; статеві ідентифікація; етнографічне вивчення поведінки

Зміст другого модулю включає:

- вивчення народного акушерства як складової традиційних знань українців
- вивчення структури родильної обрядовості українців як ключової складової життєвого циклу людини
- визначення регіональної специфіки родильної обрядовості українців
- на матеріалі родильної обрядовості оволодіння поняттями гендер, жіночий/чоловічий текст, статеві ідентифікація
- формування навичок аналітичного підходу до етнографічних реалій : семіотичний статус речей (пуповина, дитяче місце, бабина каша, пироги тощо)
- вивчення структури поховальної обрядовості українців як ключової складової життєвого циклу людини
- на матеріалі поховальної обрядовості українців опанування культурно-антропологічними поняттями: тіло і ритуал; одяг і тіло
- розгляд значення кулінарного коду в обрядах поховально-поминального циклу (хлібні вироби, коливо/канун/сита)
- визначення символічного статусу речей в поховальній обрядовості українців: вода мертва, вода для душі; домовина та предмети її облаштування (полотняні вироби, рушники, хустки)

– формування знань щодо значення культу предків в духовній культурі українців (поминальні “діди”, кладовище як територія потойбіччя, кладовище в індивідуальному ракурсі).

У процесі викладання матеріалу значну увагу приділено удосконаленню знань з сучасної методології та методики етнологічних досліджень, розвитку вмінь та навичок польової роботи, оволодінню елементами аналізу смислових конструкцій та образів, які відображає фотографія. Наприкінці вивчення курсу проводиться спільний аналіз студентами фотографії із сімейного альбому як джерела до вивчення локальної антропології та побутової реконструкції.. Формою підсумкового контролю якості знань, навичок, вмінь студентів є залік у II-ому семестрі на основі виконаного міні-дослідження за обраною темою.

2. Передреквізити курсу.

Для освоєння змісту навчального курсу необхідно охопити широкий фактологічний матеріал з нематеріальної духовної спадщини українців, а саме – основних характеристик родинних обрядів і звичаїв українців, також із методів, форм, прийомів, сучасних засобів вивчення дослідницького етнографічного матеріалу. У межах курсу підкреслюється специфіка етносу, виявляється загальне та унікальне у глобальному масштабі.

3. Постреквізити курсу.

Після вивчення дисципліни силабусу отримані студентом знання, вміння та навички будуть необхідні для здійснення історичного та етнологічного аналізу явищ та процесів, співпраці з носіями духовних цінностей, застосування здобутих знань для реконструкції окремих елементів та обрядів традиційної культури.

4. Мета курсу.

- засвоєння знань щодо вагомості складової нематеріальної духовної спадщини українців – родильної та поховально-поминальної обрядовості як основних етапів життєдіяльності людини;
- визначення місця родинної обрядовості серед культурно-побутових традицій українців;
- опанування механізмом дослідження етнічних явищ та процесів;
- популяризації ідеї визначної ролі духовних надбань українців, що відбилися в традиційній обрядовості;
- опанування різноманітними методиками вивчення етнографічного матеріалу;
- сформування розуміння особливостей історико-етнографічного районування України, культурної самобутності її населення;
- актуалізація потреби у професійному вивченні історії та етнографії (населеного пункту, власної родини), включно із реаліями їх культурно-побутового життя, як в минулому, так і в сьогоденні;
- розвиток творчої активності майбутніх педагогів, їх бажання до пізнання духовної спадщини предків, почуття відповідальності за її збереження.

5. Очікувані результати курсу.

Бакалавр повинен:

- знати джерельну базу курсу, що викладається;
- знати основну етнологічну термінологію;
- аналізувати етапи розвитку етнології в Україні;
- вживати різноманітні методи, форми і засоби вивчення етнографічних реалій для дослідження етнічних явищ і процесів;
- удосконалити знання щодо особливостей історико-етнографічного районування України
- знати основні характеристики родильної та поховально-поминальної обрядовості українців;
- співпрацювати з носіями історичних та культурних цінностей;
- застосовувати здобуті знання та уміння для реконструкції окремих обрядів та їх елементів;
- бачити в культурній спадщині українців її цивілізаційну, філософську, загальнолюдську сутність;
- створювати умови для комунікації та співпраці із представниками наукових, громадських та релігійних організацій.

6. Організація навчання.

Тематичний план

№	Назва теми	Всього годин	Лекції	Самостійна робота
1	Обряд, ритуал, звичай, традиція	2	1	-
2	Обряди життєвого циклу як обряди переходу. Семіотичний статус речей	2	1	-
3	Методика польової роботи етнолога. Етнографічні питальники. Візуальна етнологія як методологічний напрямок	2	1	-
Всього за модуль 1		6	3	-
4	Структура родильної обрядовості українців як складової життєвого циклу людини. Регіональна специфіка родильної обрядовості українців (на матеріалах Чернігівщини)	2	1	-
5	Семіотичний статус етнографічних реалій: пуповина, дитяче місце, перша купіль, бабина каша, “пирого”, “квітка”	2	1	-
6	Полярності в родильному обряді. Гендер,	2	1	-

	жіночий/чоловічий текст, статева ідентифікація			
7	Структура поховально-поминальної обрядовості українців як складової життєвого циклу людини. Регіональна специфіка поховальної обрядовості українців (на матеріалах Чернігівщини)	2	1	-
8	Тіло і ритуал. Одяг і тіло. Символіка одягу.	2	1	-
9	Символічний статус речей в поховальній обрядовості українців.	2	1	-
10	Култ предків в духовній культурі українців (поминальні календарні дні, “діди”). Кладовище (“могилки”) як територія потойбіччя	2	1	-
Всього за модуль 2		14	7	32
Разом за курс		20	10	-

7. Тематика практичних занять.

8. Завдання для самостійної роботи.

Студенти виконують реферативні завдання або міні-дослідження з обраної проблематики за погодженням із викладачем.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ/МІНІ-ДОСЛІДЖЕНЬ

Модуль I

1. Повсякденне життя у світлинах із родинного альбому: паспортизація фотографій, обличчя, костюми, їжа, інтер'єр, події

Модуль II

1. Найочікуваніша (або пам'ятна) сімейна подія: чому очікується (чим запам'яталась), як організовувалась/святкувалась: учасники, костюми, спеціальні страви, тексти, розваги.

2. Надзвичайна, знакова річ у моєму домі: історія її появи, спогади, які з нею пов'язані, спеціальні умови зберігання, засоби збереження.

9. Порядок оцінювання.

№	Назва теми	Всього балів	Лекції	Самостійна робота
1	Обряд, ритуал, звичай, традиція	12	10	8
2	Обряди життєвого циклу як обряди переходу. Семіотичний статус речей	12	-	7
3	Методика польової роботи етнолога. Етнографічні питальники. Візуальна етнологія як методологічний напрямок	12	-	10
4	Структура родильної обрядовості українців як складової життєвого циклу людини. Регіональна специфіка родильної обрядовості українців (на матеріалах Чернігівщини)	12	-	3
5	Семіотичний статус етнографічних реалій	7	-	4
6	Полярності в родильному обряді. Гендер, жіночий/чоловічий текст, статева ідентифікація	7		2
7	Структура поховально-поминальної обрядовості українців як складової життєвого циклу людини. Регіональна специфіка поховальної обрядовості українців (на матеріалах Чернігівщини)	12		3
8	Тіло і ритуал. Одяг і тіло. Символіка одягу.	8		5
9	Символічний статус речей в поховальній обрядовості українців.	8		5
10	Култ предків в духовній культурі українців (поминальні календарні дні, “діди”). Кладовище (“могилки”) як	10		3

	територія потойбіччя			
Разом за курс		100	10	50

Критерії оцінювання знань студентів за вимогами ЄКТС:

- а) робота на лекції** (до 5 балів);
- б) відповідь на практичному занятті** (до 3 балів)
- в) самостійна робота** (до 32 балів)
 - ведення конспекту практичного заняття (до 2 балів)
 - міні-дослідження (або реферат) - до 20 балів

Робота на лекції оцінюється за наступними критеріями: відвідування лекційних занять; повнота, охайність і грамотність ведення конспекту лекцій. Наявність усіх компонентів роботи на лекції та присутність студента на лекційних заняттях може бути оцінена до 5 балів; неохайне оформлення конспекту лекцій, неповне відображення лекційного матеріалу у конспекті, часткова відсутність студента на лекційних заняттях – від 1 до 3 балів.

Відповідь на практичному занятті оцінюється за наступними критеріями:

3 бали – студент у повному обсязі опрацював програмний матеріал, основну і додаткову літературу, має глибокі й міцні знання, упевнено оперує набутими знаннями у вирішенні практичних завдань, робить аргументовані висновки, може вільно висловлювати власні судження і переконувати інших, здатний презентувати власне розуміння питання. Практичне завдання виконане повністю відповідно до встановлених вимог.

2 бали – студент вільно володіє навчальним матеріалом, формулює нескладні висновки, може узагальнювати набуті знання і частково застосовувати їх у вирішенні практичних завдань, аргументація на достатньому рівні. Практичне завдання виконане частково та має несуттєві помилки.

1 бал – студент загалом самостійно відтворює програмний матеріал, може дати стислу характеристику питання, але у викладеному матеріалі є істотні прогалини, є певні неточності як у відтворенні матеріалу, так і у висновках, аргументація низька, використання набутих знань у вирішенні практичних завдань на низькому рівні. Практичне завдання виконане поверхово без урахування встановлених вимог.

Самостійна робота з курсу «Основи педагогічної майстерності» включає ведення конспекту практичного заняття, виконання письмових завдань та написання реферату.

Самостійна робота оцінюється до 20 балів (залежно від модуля).

Ведення конспекту практичного заняття оцінюється за наступними критеріями:

- повнота, охайність і грамотність ведення конспекту;
- наявність теоретичного матеріалу (рукописний варіант) практичного заняття;

- виконання тестів і практичних завдань відповідно до теми практичного заняття.

Наявність всіх компонентів конспекту практичного заняття може бути оцінено до 2 балів.

Студент за власним бажанням може обрати один з двох варіантів: а) **письмові відповіді** (або міні-дослідження) на питання самостійної роботи; б) **написання реферату** з модулю. Завдання самостійної роботи та теми рефератів по кожному модулю визначаються викладачем.

Реферат оцінюється за наступними критеріями: відповідна форма, грамотність, охайність, науковість, достатня кількість використаної літератури (до 10 джерел). Допускається використання матеріалів інтернет-ресурсів (не більше 3-ох позицій) з обов'язковим включенням їх точної адреси до списку літератури.

10. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
83-89	B	добре	
75-82	C		
68-74	D	задовільно	
60-67	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

11. Перелік питань до заліку.

12. Політика курсу.

Студент зобов'язаний відвідувати заняття всіх видів відповідно до встановленого дирекцією розкладу, не запізнюватися, мати відповідний зовнішній вигляд. У разі відсутності через хворобу надати відповідну довідку. Пропущені заняття відпрацьовувати у визначений викладачем час. Студент повинен старанно виконувати завдання, брати активну участь в навчальному процесі, а також у конкурсі педагогічної майстерності.

13. Політика академічної доброчесності.

Дотримання академічної доброчесності студентами передбачає:

- ✓ Самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх

індивідуальних потреб і можливостей);

- ✓ Посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- ✓ Дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- ✓ Надання достовірної інформації про результати власної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

14. Рекомендована література

Основна

1. *Борисенко В.* Обряди перших років життя людини. В кн.: Народна культура українців: життєвий цикл людини, т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. К., 2008.
2. *Боряк О.* Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. К., 2009.
3. *Боряк О.* Родильна обрядовість // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 1 / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.). НАН України. Інститут історії України. К.: "Наукова думка", 2018. С. 316–336.
4. *Боряк О.* Поховально-поминальна обрядовість // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 1 ... С. 357–372.
5. *Гаврилюк Н.К.* Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). К., 1981.
6. *Гаврилюк Н.К.* Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). К., 1981;
7. *Гаврилюк Н.К.* Сліди давньоруських традицій в родильній обрядовості українців кінця ХІХ — початку ХХ ст. В кн.: Етнографія Києва і Киїщини: традиції й сучасність. К., 1986;
8. *Гаврилюк Н.К.* Київськополіський варіант традиційної сімейної обрядовості на фоні суміжних територій. В кн.: Київське Полісся (етнолінгвістичне дослідження): статті. К., 1989;
9. *Гвоздевич С.* Родильна обрядовість поліщуків. В кн.: Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження, вип. 1: Київське Полісся. 1994. Львів, 1997.
10. *Кондратович О.* Народина, або Дарована Богом свіча: родильні звичаї Західного Полісся. Луцьк, 2004.
11. *Маєрчик М.* Ритуал і тіло: структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. К., 2011.
12. *Мандебура-Нога О.* Народина: вірування, звичаї, обряди поліщуків (за експедиційними матеріалами). «Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць», 2002, вип. 13.
13. *Нагорнюк О. А.* Картографування поховально-поминальної атрибутики на межі Західного і Середнього Полісся // Проблеми етномузикології. 2011. Вип. 6;
14. *Савченко Ф.* Родини, хрестини, похрестини (невидана запись 1854 р. Опанаса Марковича). «Первісне громадянство та його пережитки на Україні», 1926, вип. 1—2.

15. *Сушко В.* Життя Нескінченне. Поховальна обрядовість українців Слобожанщини XIX–XXI ст. Х., 2012.
16. *Хомчак Л.* Лексика родильної обрядовості в південно-західному та північному наріччях: власне пологовий етап. «Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем», 2010, № 22 (II).
17. *Шабашов А.В.* Методологические принципы и методика полевых этнографических исследований. Одесса, 2000.
18. *Артюх Л.* Ареальна характеристика поминального хліба на українському Поліссі // Проблеми сучасної ареалогії. К., 1994.
19. *Боряк О.* Родильні та поховальні обряди // Етнокультура Рівненського Полісся / упор. В. П. Ковальчук. Рівне, 2009; *Несен І.* Особливості поминання небіжчиків у контексті уявлень про душу (за матеріалами з Полісся) // Західне Полісся: історія та культура. Рівне, 2009. Вип. III.
20. *Боряк О. О.* Етнокультурні взаємодії в умовах українсько-білоруського пограниччя (на матеріалах поховально-поминальної обрядовості Чернігівського Полісся) // Народна творчість та етнологія. 2013. № 2.
21. *Боряк О. О.* «Тут живуть такі як я...»: сільське кладовище як простір потойбічного життя (на матеріалах поховальної обрядовості Полісся) // Народна творчість та етнографія. 2012. № 4.
22. *Гаврилюк Н.* Традиційна обрядовість родильного й поховального циклів // Збірник наукових праць Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. К., 2012. Вип. 1.
23. *Гаврилюк Н. К.* Про локальну спільність і диференціацію обрядово-світоглядних традицій Чорнобильського Полісся // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Л., 1997. Вип. 1: Київське Полісся, 1994.
24. *Гнатюк В.* Похоронні звичаї та обряди // Етнографічний збірник. Л., 1912. Т. 31–32.
25. *Коваль-Фучило І.* «Дзеди» і «Проводи русалок» у с. Гавронщина Макарівського р-ну Київ. обл. (святкують чорнобильські переселенці із с. Речиця) / Коваль-Фучило І., Іваннікова Л., Шалак О. // Діалектологічні студії. 4. Львів, 2004.
26. *Конобродська В.* Поліський поховальний і поминальні обряди. Етнолінгвістичні студії. Житомир, 2007. Т. 1.
27. *Конобродська В.* Рудименти магії речей померлого у поліському поховальному обряді // Полісся: Мова, культура, історія. К., 1996.
28. *Кузеля З.* Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі // Етнографічний збірник. Л., 1912. Т. 31–32.
29. *Кутельмах К.* Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Л., 1997. Вип. 1 : Київське Полісся. 1994.
30. Народна культура українців: життєвий цикл людини [Текст]: іст.-етнол. дослідж. : у 5 т. / за наук. ред. М. В. Гримич. К., 2008– 2015. Т. 5: Старість. Смерть. Культура вшанування небіжчиків : [зб. наук. робіт]. 2015

31. *Онищук А.* Похоронні звичаї й обряди в селі Зелениці, Надвірнянського повіта // Етнографічний збірник. 1912. Т. 31–32.

32. *Солоп Б.* Звичаєво-обрядовий супровід винесення померлого з рідної оселі у похоронній традиції волинян (на матеріалах з Житомирської та Вінницької областей) // Вісник Львівського університету. 2016. Вип. 52.

33. *Седакова О. А.* Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. М., 2004.

34. *Седакова О. А.* Материалы к описанию полесского погребального обряда // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. – М., 1983.

35. *Світельська В.* Поліський поховальний обряд (із досвіду картографування) // Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. Л., 1996. Вип. 1.

36. *Ульяновська С.* Уявлення про духовну сутність людини в контексті поховальної обрядовості // Народна творчість та етнографія. 1989. № 3.

37. Thanatos. Студії з інтегральної культурології // Народознавчі зошити. 1995

Додаткова

1. *Тиводар М.* Етнологія: Навч. посібник. Львів, 2004.

2. *Этнография: Учебник / Под ред. Ю.В. Бромлея и Г.Е. Маркова.* М., 1982.

3. *Українське народознавство / За заг. ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф. Кирчіва.* Львів, 1994.

4. *Борисенко В. К.* Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття. К., 2016;

5. *Борисенко В.К.* Традиції і життєдіяльність етносу на матеріалах святково-обрядової культури українців. К., 2000

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Інститут народознавства НАН України – www.ethno.iatp.org.ua

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України – www.etno.kyiv.ua.net

Український історичний журнал – www.history.org.ua

[Журнал "Народна творчість та етнографія" – etno.kyiv.ua.net/vyd/nartv/2003/journ2003.html](http://Журнал%20\)

Журнал «Этнографическое обозрение» – journal.iea.ras.ru